

ב"ה
שנה לו
גליון ד (ריד)
ניסן - אייר תשפ"א

קובץ בית אהרן וישראל

מאסף מרכזי לתורה והלכה לחו"ר הישיבות והכוללים
של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות

מכון בית אהרן וישראל
שע"י מרכז מוסדות קארלין סטאלין בארץ הקודש
בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

רח' אבינועם ילין 11, ת.ד. 50197 ירושלים, 9150101
טל. 02-5370106, פקס. 053-7978992
E-mail: beisaron1@gmail.com

לשון חכמים

מפרש בגמרא' או 'בגמרא מפרש' הרב אהרן גבאי קכד
כלל בלשונו הזהב של רש"י

כתבים

מכתב הרה"ק רבי מנחם מנדל מוויטעפסק הרב אברהם אביש שור קכז
זיע"א וגילוי דעתו בשיטות החסידות קרלין סטולין, מודיעין עילית
קארלין וחב"ד

ידיעות חדשות בתולדות משפחות רבותינו הרב נחום זאב רוזנטשיין קלז
הקה"ט מקארלין סטאלין זיע"א
בדורות הקדמונים

הערות

קסז
על מאמרו של הרב מרדכי ביניק בגליון רי"ג בענין שבועה ע"פ עד אחד, הרב שלום מרדכי
סגל, אב"ד בביה"ד מיסודו של הגר"נ קרליץ זצ"ל, ר"כ 'בית אולפנא דרבינו יוחנן' קרלין
סטולין, רמות ירושת"ו, ור"כ 'אהל רבינו יונתן', ירושת"ו, ומח"ס 'משכן שלום' / על המו"מ
בענין יאוש שלא מדעת במשא ומתן בין הגר"ז'נ גולדברג והגר"י דזמיטרובסקי זצ"ל לבין
יבדלחט"א הרב יצחק בריזל לענין עצה לנישואי אנשים עם מוגבלות שכלית בגליון רי"ג -
הרב יהודה ליב אדלר, קרלין סטולין, ביתר עילית, כולל 'בית אולפנא דרבנו יוחנן' / על
מאמרו של הרב יעקב וואלפין בגליון רי"א בענין עוסק במצוה פטור מן המצוה - הנ"ל /
השלמות למאמר בגליון רי"ב האם שייך דין בישול עכו"ם בוופלים - הרב ישראל דייטעל /
על מאמרו של הרב מרדכי שלמה אקער בגליון רי"ג בשיטת רש"י בצורת הטבעות שבראש
קרשי המשכן ומטרתם - הרב אברהם שמואל קסטלניץ / בענין הנ"ל - הרב שלמה זלמן
מנדלזון, ביתר / השמטות שנשמטו בדפוס ממאמרו של הרב משה שלום שור בגליון ריג
אודות שכר עובדי הוראה.

לשון חכמים

הרב אהרן גבאי

"מפרש בגמרא" או "בגמרא מפרש" כלל בלשונו הזהב של רש"י

ידוע לכל לומדי הגמ' שרש"י בפירושו למשניות שבתלמוד, מציין הרבה לפירושים שיתפרשו בגמ', והנה הרבה פעמים רש"י כותב: "מפרש בגמ'", ומאידך הרבה פעמים כותב בסגנון הפוך: "בגמרא מפרש", ולכאורה אין שום הפרש והבדל ביניהם, וא"כ יש מקום קצת לשאול למה פעמים כתב כך ופעמים כך, והקושיה מתחזקת לאור כל מה שקיבלנו מרבותינו הראשונים והאחרונים, שפירוש רש"י לתלמוד נכתב בדקדוק לשון עצום ונשגב.

וראיתי כמה מחברים בדורנו שהרגישו בבעיה זו¹, ולא העלו לה ארוכה ומרפא, למצוא כלל ברור שיישב כל המקומות, ובפשטות צריך היה לקבוע שאכן אין בזה כלל ברור, ורש"י עצמו לא הקפיד עד כדי כך.

אמנם אחר בדיקה מדוקדקת באמצעות תוכנת פרוייקט השו"ת, חנני השי"ת למצוא כלל ברור ועיקבי בזה שמסתדר בכל התלמוד כולו!.

הכלל הוא כל מקום שהמילים מפרש בגמ', נמצאים בסיום המשפט של רש"י, ואין אחריהם שום מילה, והיינו שאילו היינו שמים בהם פיסוק מודרני היה שם נקודה (-). במקרים כאלו כותב רש"י "מפרש בגמרא".

ואילו במקום שהמילים "בגמרא מפרש" נמצאים בפתיחת המשפט, ואחריהם יש עוד מילים, כגון: "בגמרא מפרש במאי פליגי"; "בגמרא מפרש לה"; "בגמרא מפרש מאי קאמר". במקרים אלו כותב רש"י תמיד "בגמרא מפרש".

וכתחביר הנאות כמובן למתבונן בעל חוש לשוני, וקשה לבאר הענין בכתב, אבל כמו שכל אחד מרגיש שיותר נכון לכתוב "פירוש ... והכי מפרש בגמרא" ולא שייך לכתוב "פירוש... והכי בגמרא מפרש", כך תמיד בסוף משפט יותר נכון הסדר "מפרש בגמרא".²

1 עיין אמרי בינה בוגנים ב"ק דף ב ע"א. ובמנחת אברהם (סתהון) שבת ח"א דף ב ע"א ברש"י. ובספר להורות נתן שם. ובספר דרכי לימוד העיון של הרב יוסף פלבני עמ' פז.

2 כלל דומה קצת לזה פירסמתי במכתבי בקובץ חצי גיבורים יא עמ' א'קלז-א'קלט, שיש להבחין בין מקום שרש"י כותב "הכי גרסין הרי זו חזקה" למקום שרש"י כותב "הרי זו חזקה - גרסין", שכאשר רש"י כותב "הכי גרסין הרי זו חזקה" הכוונה שבספרים שלפניו - בכולם או לפחות בחלקם - היה נוסח אחר, ורש"י

והנה הממצאים בשטח, במסכתות שבהם פירוש רש"י הנדפס על הדף הוא אכן מרש"י ולא מיוחס לו בטעות:³

♦ "מפרש בגמרא" נמצא 386 פעמים ברחבי פירוש רש"י לתלמוד.⁴ ברוב מובהק מהם (310 מקומות) מסתיים בכך המשפט, ורק 76 פעמים מתוכם (20% בלבד) לא מסתיים בכך המשפט.

♦ "בגמרא מפרש" נמצא ברש"י 510 פעמים. ברוב מובהק מהם (452 מקומות) יש אחרי זה המשך, ורק 58 מהם (11.37% בלבד) נמצאים למרות שהם סיום המשפט ואין תוספת אחרים.⁵

כשנצרך יחד את המספרים הנ"ל של "מפרש בגמרא" ו"בגמרא מפרש" נקבל את הנתונים הבאים: מתוך 896 מקומות, הכלל שלנו עובד ב-762 מקרים שהם 85.04% מן המקרים. ויש סטייה רק ב-134 מקומות שהם 14.96% בלבד. ולענ"ד עצם העובדה שהכלל הנ"ל עובד ב-85% מן המקרים, זה עצמו מוכיח את אמיתות הכלל.

ולגבי החריגים מסתבר בעיני רש"י עצמו בכל מקום כתב כהוגן, ורק מיעוטא דמיעוטא נשתבשו בדפוסים שלנו.

וכמו שנוכחתי לראות תוך כדי עריכה של מהדורה מדעית של רש"י ב"ק, שבכל המסכת אין שום יוצא מן הכלל, מלבד מקרה אחד בדף ב ע"א שבנוסח הדפוסים: "הצד השוה שבהן כו' - מפרש בגמרא לאתויי מאי". ובדקתי במקום הזה בהרבה כתבי יד וברובם הנוסח כהוגן.⁶

מודיע שיש לגרוס אחרת. אבל כאשר רש"י כותב "הרי זו חזקה - גרסינן" אין כוונתו להגיה את נוסח הספרים שלפניו, אלא כוונתו שהנוסח שבספרים שלפניו נכון הוא, ואין צריך להגיה את הנוסח מחמת איזו קושיה שעלולה להתעורר ללומד. במכתבי שם הארכתי לבסס כלל זה מכמה מקומות, ומאז ועד עתה מצאתי עוד הרבה ראיות המאמתות את כלל זה, השופך אור על הרבה שאלות נוסח בסוגיות שונות. ואכמ"ל.

3 הפירושים המיוחסים בטעות בדפוס התלמוד בבלי לרש"י הם: פרק תשיעי של פסחים, תענית, מועד קטן, נדרים, נזיר, פרק חלק שבסנהדרין, מכות מדף יט ע"ב, הוריות, זבחים סח ע"א - עח ע"א, פרקים ז-י במנחות, בכורות נו ע"ב עד סוף המסכת, מעילה ותמיד (בספרי: מבוא לספרי הראשונים נדרים - ג' מאמרים, ב"ב תשע"ו, עמ' לו, הארכתי להביא בפירוט את כל ההוכחות והמקורות לכך שהייחוס לרש"י במקומות אלו הוא מוטעה). כמו כן יש לציין שלצערי לא יכלתי לכלול בבדיקה הממוחשבת את הממצאים שיש בפירוש רש"י האמיתי למו"ק ולפרק תשיעי של פסחים, ולחלקים בזבחים מנחות ובכורות, כי בהם הרש"י האמיתי עדיין לא ההודר כיאות מתוך כתבי יד מדויקים, ואפילו מה שכבר נדפס מתוך מקורות משובשים, לא מועתק עדיין לתוכנת פרויקט השו"ת.

4 הבדיקה כוללת כמובן גם "ומפרש בגמרא" "דמפרש בגמרא" ודומיהם, אך לא נכלל בבדיקה זו הביטוי "כדמפרש בגמרא" כי לא נמצא ביטוי הפוך "כדבגמרא מפרש" וממילא אין ללמוד מהסדר בביטוי זה. לאמיתו של דבר ראוי היה להוריד מהמספר 865 למעלה, את שמונה מקומות של "והכי מפרש בגמרא", שגם בהם אין ביטוי הפוך "והכי בגמרא מפרש", וממילא יש גם להוריד 1 מתוך 76 החריגים, ואם הייתי מחשב כך היה מספר החריגים 75 מתוך 378 כל המקרים.

5 ועוד שבע ברשב"ם ב"ב מתוך 40 פעמים ברשב"ם ב"ב.

6 וזה לשוני במהדורות העתידית: "בגמרא מפרש כ"ה בכל מקורות מהדו"ק (א 1א 2א 3א 2מ, 1מ מוטושטש), מפרש בגמ' רק במקורות מהדו"ב (ב 2ב 1ד, 7ב קרוע), והוא טעות קדומה במקור הראשון של מהדו"ב (וכמצוי הרבה שיש להם טעויות קטנות ברורות המשותפות לכולם, עיין מבוא), שהרי בדרך כלל רש"י

ושאר מסכתות אין עדיין מהדורה עם שנו"ס מלא לכל כתבי יד, מלבד מסכתות מגילה וראש השנה שיצאו לאור במהדורה עם שנו"ס מפורט, ע"י א' ארנד, ובדקתי שם את שלשת החריגים שיש בנדפס במסכתות אלו, ואלו הן התוצאות:

בר"ה דף ל ע"ב ד"ה הלוי, בכל חמשת המקורות שם "מפרש בגמרא" וכראוי בסוף משפט, ורק בדפוסים שלנו נשתבש: "בגמרא מפרש".

במגילה כא ע"א ד"ה הפותח, בכל שלשת כתבי היד "בגמרא מפרש לה" ורק בדפוסים נשמט תיבת 'לה' ואז נמצא שתיבת 'מפרש' היא בסוף המשפט שלא כהכלל הנ"ל.

ורק בר"ה כט ע"ב ד"ה ושומעת, בכל המקורות "מפרש בגמרא מאי תנא ועוד". ולפי הכלל הנ"ל היה צריך להיות הפוך, אך בדף זה יש ארבעה מקורות בלבד (ולא הועתק דיבור זה בראשונים מעתיקי רש"י), שלשה מתוכם איטלקיים (א ב מ) ויש להם מאות שיבושים משותפים, ורק עוד מקור אחר (ג) ואולי נפל בו ט"ס, וגם אולי יש בו טישטוש בתיבות אלו וטעון בדיקה, ובלאו הכי יש לכולם שם שיבוש, כי צ"ל שם "ומפרש בגמרא" בוא"ו (או "ובגמרא מפרש") כי הרי זה מוכרח להיות המשך של הדיבור "ועוד זאת", ע"ש ודוק היטב.

מלבד זאת טרחתי לבדוק קצת בכתב היד של רש"י מסכת יבמות, שבה יש בנוסח הנדפס שני מקומות בלבד שיש "מפרש בגמרא" שלא בסוף משפט, הראשון הוא בדף נ ע"א ד"ה הרי: הרי זו כמצותה - מפרש בגמרא אף זו כמצותה. והשני הוא בדף פד עמוד א ד"ה אלמנה: "אלמנה לכ"ג כו" - מפרש בגמרא טעמא". ובדקתי בדק"ס השלם ובמקום הראשון הביאו שבשני כתבי יד במקום "מפרש" כתוב "מתרץ" ואם כן אין זה שייך ממש לכלל דנן ועוד שבאחד מהם גם הסדר שונה וכתב בו "בגמרא מתרץ". ובמקום השני הביאו שבשני כתבי יד הנוסח: "בגמרא מפרש טעמא" הרי שנוסחם תואם לכלל דנן בס"ד.

ועוד יש במסכת יבמות שני מקומות בלבד שבהם יש "בגמרא מפרש" בסוף משפט, והם בדף כב ע"א ד"ה אח: "אח מכל מקום - בגמרא מפרש". ובדף לג ע"ב ד"ה אם: "אם היו כהנות - בגמ' מפרש". ובדקתי בכתב יד פריס 323 ובכתב יד גינצבורג 594 ובכתב יד אוקספורד 248 ובשלשתם במקום הראשון "מפרש בגמרא" ותואם לכלל דנן, ובמקום השני בשני כתבי יד "בגמ' מפרש" כמו בדפוסים, אבל בכתב יד אוקספורד 248 שם "מפרש בגמרא" ותואם לכלל דנן. ואם כן במסכת יבמות יש רק מקום אחד חריג וגם הוא לא לפי כל עדי הנוסח.

ונסכם את הממצאים במקרים החריגים: במסכתות שיש לנו מהדורה מדעית, ישנם ארבעה מקומות שנוסח הדפוסים סותר את הכלל שכתבנו, ובבדיקה במהדורה המדעית על פי כל כתבי היד התברר שבשלשה מקומות נוסח הדפוסים הוא מוטעה ובכתבי היד הנוסח תואם בהחלט לכלל שאמרנו, וגם במקום הרביעי יתכן מאד שט"ס הוא כבר בכתבי היד שם שהם כולם ממשפחה אחת. ועל כל פנים לפי הנוסח במהדורות המדוייקות יוצא שבמסכתות בבא קמא ומגילה הכלל דלעיל עובד במאה אחוז, ובמסכתות ר"ה ויבמות יש רק אולי סטייה אחת בלבד. ומעתה כל הרוצה לטעון שרש"י עצמו לעתים רחוקות לא היה עקבי בזה, עליו הראיה למצוא כמה מקומות שהנוסח בכל המקורות סותר לכלל זה.

כותב לשון זאת רק כאשר המשפט מסתיים בתיבת 'בגמרא' וכאשר ביארתי במק"א". [סימני עדי הנוסח שנפרטו כאן, נתבאר במאמרי: אהרן גבאי, מבוא כללי למפרשי רש"י ריף ישרון מא תשעט, עמ' תתקכח הע' 56].

ושוב אדגיש כל עוד שאין בידינו מהדורות מדעיות לכל מסכתות פירוש רש"י, אין אפשרות לקבוע מסמרות האם הכלל דלעיל הוא כלל ברזל וכל הסטיות באמת מקורן בטעיות סופרים, או שמא באמת רש"י עצמו לא היה עיקבי לגמרי בכלל זה לפחות במסכתות מסוימות⁷, או שמא יש עוד איזה כלל שמבטל כלל זה ועדיין לא נתגלה, וימים ידברו.

7 למשל במסכת כתובות בדקתי בכתבי יד פרמה 2590 ואוקספורד 421, ורוב הסטיות שבדפוס נמצאות גם בכתבי יד אלו, ולכאורה נראה שם שיש משניות שבהם רש"י כותב בכל הדיבורים "מפרש בגמרא" (למשל בדף עז ע"א בשני המשניות) ויש משניות שבהם רש"י כותב בכל הדיבורים כותב "בגמרא מפרש" (למשל בדף עא ע"ב בכל הדיבורים בשלשת המקורות הנ"ל, ובדף עב ע"א בדיבור הראשון בכל המקורות,, ובדיבור השני לפי נוסח כתב יד פרמא). אבל כל זה לפי ג' המקורות הנ"ל, אבל בכתב יד אנגליקה 57.2 בדף עז במשנה השניה הוא גורס פעמיים "מפרש בגמרא", ורק במשנה הראשונה שם הוא גורס "בגמרא מפרש", ואילו דפים עא-עב חסרים לגמרי בכתב יד זה. ולכן כל עוד שלא נבדקו הממצאים בכל כתבי היד לרבות קטעי כריכה וקטעי גניזה, וכן כל עוד שלא נבנה "אילן יוחסין" לתאר את היחסים בין כתבי היד השונים, והאם יש תלות ביניהם. א"א לקבוע מסמרות בזה.